

ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΤΑΣΕΙΣ, ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ

Σύγχρονα θέματα 107 (2009)

Σιδηροδρομικός σταθμός Atocca,
Μαδρίτη, 2009

Στο κείμενο αυτό επιχειρείται: 1. να αναλυθεί ο ολόένα και πιο σημαντικός ρόλος του έθνους-κράτους και της πολιτικής στον καθορισμό της μετανάστευσης ως διακριτής κοινωνικής διαδικασίας και στη ρύθμισή της καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα* 2. να επισημανθούν κάποιες μετατοπίσεις στο ρόλο του κράτους με την αύξηση της βαρύτητας υπερεθνικών ενώσεων και διεθνών οργανισμών στη χάραξη μεταναστευτικής πολιτικής κατά τις τελευταίες δεκαετίες* 3. να σκιαγραφηθούν οι νέες τάσεις του ίδιου του μεταναστευτικού φαινομένου μετά το 1989 κυρίως, και 4. να παρουσιαστούν συνοπτικά ορισμένες θεωρητικές αναζητήσεις των τελευταίων είκοσι ετών. Υποστηρίζεται ότι, παρά τον καθοριστικό του ρόλο στην εξέλιξη του φαινομένου, το έθνος-κράτος δεν αποτελεί αναγκαστικά την καταλληλότερη μονάδα ανάλυσης της μετανάστευσης.

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η Λίνα Βεντούρα είναι ιστορικός και διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Ο εθνοκρατικός καθορισμός της μετανάστευσης: Το 2005 οι μετανάστες –βάσει του ορισμού και των στοιχείων του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευ-

σης— ανέρχονταν παγκοσμίως σε 191 εκατομμύρια. Ωστόσο, παρά την αύξηση του απόλυτου αριθμού τους κατά την τελευταία τριακονταετία, αποτελούν, όπως και στις αρχές του 20ού αιώνα, μόλις το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού.¹ Στις ΗΠΑ μάλιστα, εκεί που το 1910 το ποσοστό των ατόμων που είχαν γεννηθεί σε άλλη χώρα ήταν 14,7%, το 2000, χρονιά κατά την οποία καταγράφηκε το υψηλότερο αντίστοιχο ποσοστό των τελευταίων 90 ετών, έφθανε μόλις το 10% του πληθυσμού της χώρας.² Το μέγεθος της σύγχρονης διεθνούς μετανάστευσης δεν αποτελεί συνεπώς πρωτοφανές φαινόμενο, όπως συχνά υποστηρίζεται. Αντιθέτως, με δεδομένη την ιστορικά τεκμηριωμένη στενή σχέση της εκροής πληθυσμών με την οικονομική ανάπτυξη και τις δημογραφικές και κοινωνικές επιπτώσεις της, καθώς και με την εντεινόμενη διασύνδεση περιοχών του πλανήτη μεταξύ τους, το παράδοξο το οποίο απαιτεί πληρέστερη κατανόηση στις αρχές του 21ου αιώνα είναι γιατί οι άνθρωποι που μεταναστεύουν σε άλλη χώρα είναι συγκριτικά τόσο λίγοι.³

Εάν το ποσοστιαίο μέγεθος των διεθνών μεταναστών δεν είναι πρωτοφανές, υπάρχουν άλλες αλλαγές που επήλθαν με την πάροδο του 20ού αιώνα, οι οποίες επηρέασαν καθοριστικά το μεταναστευτικό φαινόμενο: πρόκειται για την αύξηση του αριθμού των κρατών και τη διεύρυνση των δικαιοδοσιών τους και των δυνατοτήτων ελέγχου που απέκτησαν. Ενδεικτικά, και εστιάζοντας στη μεταπολεμική περίοδο αποκλειστικά, τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ από 51 που ήταν, έφτασαν το 2005 τα 191. Κατά την περίοδο αυτή δεν αυξήθηκε απλώς ο αριθμός των κρατών, αλλά πολλές περιοχές του κόσμου μετατράπηκαν από αποικίες ή προτεκτοράτα σε έθνη-κράτη με όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά κυριαρχίας και ανεξαρτησίας και, συχνά, και δημοκρατικού πολιτεύματος. Όλος ο πλανήτης οργανώθηκε σε έθνη-κράτη με βάση το δυτικό πρότυπο του 19ου αιώνα. Για πρώτη φορά στην ιστορία οι περισσότεροι άνθρωποι σε όλες τις ηπείρους ορίστηκαν, τυπικά τουλάχιστον, πολίτες ενός κράτους και μέλη ενός έθνους.⁴

Εάν πάλι επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας μόνο στη μεταψυχροπολεμική εποχή, παρατηρούμε ότι, με τις πολιτικές ανατροπές στην Ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ οι οποίες ενέταξαν εκ νέου την περιοχή αυτή στο παγκόσμιο μεταναστευτικό σύστημα, η αύξηση του αριθμού των κρατών και της έκτασης των συνόρων συνέβαλε αποφασιστικά στη διόγκωση του αριθμού των καταμετρώντων μεταναστών, προσθέτοντας μετακινήσεις που παλαιότερα ορίζονταν ως εσωτερικές στην κατηγορία των διεθνών μεταναστεύσεων. Έτσι, μόνον η διάλυση της ΕΣΣΔ ενέταξε στις διεθνείς μεταναστευτικές στατιστικές 27 εκατομμύρια στον αριθμό των ατόμων που ζουν εκτός της χώρας γέννησής τους, όχι λόγω της μετακίνησης κατοίκων της, αλλά εξαιτίας της μετατόπισης των συνό-

ρων.⁵ Επιπλέον, οι πολιτικές μεταβολές στις εν λόγω χώρες, οι οικονομικές αναδιαρθρώσεις και οι πολεμικές συγκρούσεις που τις ακολούθησαν, με τις δραματικές επιπτώσεις που είχαν στη ζωή των κατοίκων, σε συνάρτηση με την κατάργηση των περιορισμών εξόδου, προκάλεσαν τα μεγαλύτερα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα στο εσωτερικό της Ευρώπης από την περίοδο αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αναδεικνύοντας με πρόσθετους τρόπους τη σημασία που έχουν για το μεταναστευτικό φαινόμενο ο αριθμός των κρατών, η διάρθρωσή τους και οι μεταξύ τους σχέσεις.⁶ Ο πολλαπλασιασμός των εθνών-κρατών και οι διεργασίες που οδήγησαν στην κατίσχυση αυτού του προτύπου πολιτικής οργάνωσης και του εθνικισμού σε όλη σχεδόν την υφήλιο, επηρέασαν λοιπόν καθοριστικά το ίδιο το μεταναστευτικό φαινόμενο, τη διαχείριση και τις προσλήψεις του.

Οι κρατικοί μηχανισμοί διαδραμάτισαν κατά τον 19ο και 20ό αιώνα καθοριστικό ρόλο μεταξύ των σύνθετων και διαπλεκόμενων —τοπικά και χρονικά ιδιόμορφων— παραγόντων που διαμόρφωναν και μετασχημάτιζαν τις εθνικές ταυτότητες. Οι εθνικές ταυτότητες, οι οποίες διαφέρουν από άλλες επειδή ακριβώς συνδέονται στενά με την ύπαρξη ή τη διεκδίκηση κράτους, χρησιμοποιήθηκαν αθρόα για να νομιμοποιήσουν τις διακρίσεις μεταξύ των πολιτών και των ξένων και μεταξύ διαφόρων κατηγοριών αλλοδαπών.⁷ Με την κατίσχυση των ταξινομιών που βασίζονται στις εθνικές κατηγορίες, οι μετανάστες έγιναν αντιληπτοί σε πολλές χώρες ως μέλη ξένων εθνών με τα οποία εξακολουθούσαν να συνδέονται. Η παρουσία τους αντιμετωπίστηκε ως εν δυνάμει απειλή για την κρατική κυριαρχία και ασφάλεια, αλλά και για την οικονομική ευμάρεια και την κοινωνική συνοχή των χωρών υποδοχής.⁸

Παράλληλα, τα κράτη κατά τον 19ο αιώνα, αλλά με πιο έντονους ρυθμούς κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, επέκτειναν τη δικαιοδοσία τους και το συγκεντρωτικό έλεγχο που ασκούσαν. Με την καθιέρωση του διαβατηρίου, την ενίσχυση του ελέγχου των συνόρων και της μετακίνησης των ξένων πληθυσμών και με τους νέους νόμους που αποσκοπούσαν στην προστασία της αγοράς εργασίας κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα εμπεδώθηκαν περαιτέρω οι διακρίσεις εις βάρος των μεταναστών. Με την επιβολή συνοριακών ελέγχων επιτρεπόταν η είσοδος σε ορισμένες μόνο κατηγορίες ατόμων ή ομάδων και θεσπίστηκαν όροι προκειμένου να εγκριθεί η διάβαση στην εθνοκρατική επικράτεια: έτσι τα κρατικά σύνορα λειτουργούσαν ολοένα και πιο αποτελεσματικά ως διαφοροποιητικά φίλτρα.⁹ Η επιβολή ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων ελέγχου της εισόδου επηρέαζε το μέγεθος και τη σύνθεση των πληθυσμιακών εισροών και συνέβαλε στη διαμόρφωση διαφορετικών κατηγοριών μεταναστών στο εσωτερικό των κρατών που

καταλάμβαναν διαφορετικές εργασιακές και κοινωνικές θέσεις: νόμιμοι, προσωρινοί εργάτες, στερούμενοι εγγράφων, κ.λπ.

Μετά την είσοδο του μεταναστευτικού πληθυσμού στην επικράτειά του, το κράτος, ελέγχοντας την πρόσβαση στην ιθαγένεια, όριζε νομικά τον εθνικό και τον ξένο πληθυσμό και επηρέαζε τις σχέσεις τους. Η ιθαγένεια αποτελούσε ταυτόχρονα, από το 19ο αιώνα και μετά, βασικό κριτήριο για την πρόσβαση στο δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή.¹⁰ Εξάλλου, το δίκαιο συνολικά διέκρινε ανάμεσα στον εθνικό πληθυσμό και τους ξένους και συνέβαλλε στη διαμόρφωση κοινωνικών αναπαραστάσεων που προσέδιδαν στους τελευταίους μία περιθωριακή θέση. Οι μετανάστες καθιλώνονταν έτσι σε μειονεκτικό νομικά και πολιτικά καθεστώς, καθεστώς το οποίο χαρακτηριζόταν στις περισσότερες περιπτώσεις από την προσωρινότητα. Η άδεια εισόδου στην επικράτεια, η άδεια παραμονής και εργασίας, η δυνατότητα να ζήσει ο αλλοδαπός με την οικογένειά του, δεν αποτελούσαν δικαιώματα, αλλά ήταν στην απόλυτη δικαιοδοσία του κράτους υποδοχής να χορηγεί, να αρνείται, να μην ανανεώνει ή να αφαιρεί μία άδεια, εάν έκρινε ότι κινδυνεύει η δημόσια τάξη, η εθνική ασφάλεια ή η οικονομική ευημερία. Μεταπολεμικά το κράτος-πρόνοιας θέσπισε και αυτό μία διάκριση μεταξύ εθνικού και ξένου πληθυσμού, σε αυτούς που είχαν δικαιώματα και σε εκείνους που δεν είχαν. Μέσω κοινωνικών καθεστώτων και θεσμών όπως το κράτος πρόνοιας, η ιθαγένεια ή η άδεια παραμονής, το έθνος-κράτος επηρέαζε καθοριστικά τις πιθανότητες πρόσβασης των κατηγοριοποιημένων κοινωνικών ομάδων και των ατόμων στην εργασία, τη δικαιοσύνη, τη γνώση, ακόμα και την υγεία.¹¹

Τα κράτη ανέπτυξαν ποικίλες κατηγοριοποιήσεις, διαφοροποιώντας όχι μόνο τους πολίτες τους από τους αλλοδαπούς, αλλά και τους μετανάστες από τους πρόσφυγες, τους νόμιμους από τους «παράνομους» αλλοδαπούς κ.λπ. Θέσπισαν ποικίλα νομικά καθεστώτα για τις διάφορες κατηγορίες που όριζαν, εντάσσοντας κάποιους στο σώμα των πολιτών ή των νόμιμα διαμενόντων στο έδαφός τους και αποκλείοντας άλλους.¹² Παράλληλα, με τη συνδρομή των ελίτ και ποικίλων διαμεσολαβητών, εδραίωσαν ένα σύνολο ρητών και άρρητων κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων και ιεραρχήσεων βάσει «φυλετικών χαρακτηριστικών», της εντοπιότητας, του εθνοπολιτισμικού ανήκειν, της τάξης και του φύλου, το οποίο καθόριζε σε πολύ μεγάλο βαθμό τις πιθανότητες επιβίωσης, κοινωνικής ανόδου και συμμετοχής των ατόμων. Κάποιες διαφορές εργαλειοποιήθηκαν, ενώ η σημασία άλλων υποβαθμίστηκε: το μη λευκό χρώμα του δέρματος, το διαφορετικό θρήσκευμα και κάποιες πολιτισμικές πρακτικές των μεταναστών χρησιμοποιήθηκαν συχνά για να τους

προσδέσουν στις κατώτερες κοινωνικά θέσεις, καθιστώντας τους κοινωνικά ορατούς και νομιμοποιώντας τις διακρίσεις εναντίον τους. Τα θεσμικά σύνορα που υψώθηκαν στο εσωτερικό των κρατών με την καθιέρωση ποικίλων νομικών κατηγοριοποιήσεων και καθεστώτων διαβίωσης συνέβαλλαν καθοριστικά στην αναπαραγωγή και όξυνση των διαφορών αυτών μεταξύ των ποικίλων ονοματισμένων πληθυσμιακών κατηγοριών, στην περιχαράκωση των διαφοροποιημένων προσλήψεών τους. Εγκαθιδρύθηκαν λοιπόν μηχανισμοί ελέγχου της πρόσβασης στο ανήκειν, τις κοινωνικές παροχές και τη νομή του πλούτου, αλλά και τρόποι νομιμοποίησης του αποκλεισμού ή της άνισης πρόσβασης. Κατ' αυτόν τον τρόπο τα σύγχρονα έθνη-κράτη ενσωμάτωναν διά του αποκλεισμού και νομιμοποιούσαν τις εκάστοτε επιλογές τους με κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις και ιεραρχήσεις, με ιδεολογικές και πολιτισμικές αναφορές.¹³

Μεταπολεμικά, με την παραχώρηση του δικαιώματος στην πρόσβαση στις παροχές του κράτους πρόνοιας στους νόμιμους μετανάστες σε ορισμένες χώρες, μειώθηκε στο εσωτερικό τους η βαρύτητα της διάκρισης μεταξύ των πολιτών και των αλλοδαπών και αυξήθηκε η σημασία της νομιμότητας της διαμονής και του τύπου της άδειας παραμονής των τελευταίων, που προσδιόριζαν πλέον τις ευκαιρίες ζωής τους.¹⁴ Κατά τις τελευταίες δεκαετίες με την υπονόμηση του κράτους πρόνοιας και την ελαστικοποίηση της εργασίας περιορίζονται ολοένα και περισσότερο οι κατηγορίες τόσο των γηγενών όσο και των μεταναστών εργαζομένων που έχουν πρόσβαση σε σταθερή απασχόληση και στις παροχές του κράτους πρόνοιας. Ολοένα και περισσότεροι ντόπιοι και αλλοδαποί εργάζονται με διαφορετικά, άλλοτε περιορισμένα και άλλοτε ανύπαρκτα, εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα, προκειμένου, όχι μόνο να μειωθεί το κόστος της παραγωγής και της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, αλλά και να αυξηθεί η ευελιξία της αγοράς εργασίας και η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι καπιταλιστικές οικονομίες εκμεταλλεύονται σήμερα, όπως και παλαιότερα, με επιτυχία το συνδυασμό ποικίλων καθεστώτων εργασίας (ντόπιων και αλλοδαπών, νόμιμων και στερούμενων άδειας εργασίας μεταναστών, κ.ά.).¹⁵

Η επίσημη και ανεπίσημη πολιτική των κρατών υποδοχής, σε συνάρτηση με τα δεδομένα της οικονομίας και της αγοράς εργασίας, καθορίζουν λοιπόν σε μεγάλο βαθμό εάν θα πραγματοποιηθεί μια πληθυσμιακή μετακίνηση και ποια θα είναι τα χαρακτηριστικά της. Τα κράτη –και οι υπερεθνικές ενώσεις ή οι διεθνείς οργανισμοί στους οποίους μετέχουν– είναι αυτά που ορίζουν κάποιους μετανάστες ως «νόμιμους» και άλλους ως «παράνομους» ή «λαθρομετανάστες» επηρεάζοντας καταλυτικά τις συνθήκες διαβίωσής τους.¹⁶ Ο έλεγχος των πληθυσμιακών εισ-

ρών και των μεταναστών είναι αποφασιστικής σημασίας για τα κράτη επειδή αφορά τον έλεγχο της επικράτειας, της αγοράς εργασίας, του ανήκειν και των μηχανισμών απόδοσης της ιδιότητας του μέλους της πολιτικής κοινότητας· αφορά συνεπώς, μεταξύ άλλων, και τον έλεγχο της κοινωνικής βάσης της εξουσίας. Ο έλεγχος των συνόρων από τα κράτη και η θέσπιση ποικίλων μορφών ταξινομικής διαφοροποίησης και θεσμικού διαχωρισμού των πολιτών από τους μετανάστες, καθιστούν τη διεθνή μετανάστευση διακριτή κοινωνική διαδικασία.¹⁷ Εάν η μετανάστευση οριστεί ως μια μετακίνηση ανθρώπων οι οποίοι διασχίζουν βαρύνοντα σύνορα, σύνορα μεστά νοημάτων, κατά τη σύγχρονη εποχή, πιο έντονα από ό,τι στο παρελθόν, τα σύνορα αυτά ταυτίζονται εν πολλοίς με τα κρατικά (και με εκείνα που οροθετούνται από τις υπερεθνικές ενώσεις τις οποίες συγκροτούν τα κράτη).¹⁸

Η τυπική ισομορφία μεταξύ των εθνών-κρατών αποκρύπτει ωστόσο τις τεράστιες ανισότητες πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος, την άνιση επιρροή τους στις υπερεθνικές ενώσεις και στους διεθνείς οργανισμούς, αλλά και τη μεταβολή του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ τους στο χρόνο. Παράλληλα, οι διαφορετικές κρατικές δομές και παραδόσεις διαμορφώνουν αποκλίνοσες, αλλά και μεταβαλλόμενες, ικανότητες ελέγχου των συνόρων, των μετακινήσεων και των διαδικασιών ενσωμάτωσης των μεταναστών. Τα κράτη διαφέρουν επίσης ως προς το πόσο ευάλωτα είναι στις πιέσεις ξένων δυνάμεων αλλά και ισχυρών ομάδων συμφερόντων στο εσωτερικό τους και ως προς την ικανότητά τους να διαμορφώνουν και να εφαρμόζουν μακροπρόθεσμες πολιτικές. Η αποτελεσματικότητα των κυβερνητικών πολιτικών ποικίλλει λοιπόν, ενώ συχνά οι διακηρυγμένοι στόχοι δεν ταυτίζονται με τους αφανείς. Τα σύνορα και οι κρατικές πολιτικές περιορίζουν τις μετακινήσεις, αλλά τα πρώτα είναι πορώδη και οι δεύτερες έχουν κενά και αντιφάσεις. Η ύπαρξη αντιτιθέμενων συμφερόντων στις κοινωνίες υποδοχής, οι διιστάμενες ιεραρχήσεις κρατικών φορέων, η προσαρμογή των στρατηγικών των εν δυνάμει μεταναστών στα μεταβαλλόμενα καθεστώτα μετανάστευσης και άλλοι κοινωνικοί παράγοντες συχνά δημιουργούν χάσματα μεταξύ των επιδιώξεων και των αποτελεσμάτων των κρατικών πολιτικών.¹⁹

Οι προϋποθέσεις εισόδου που επιβάλλουν τα κράτη και ο άνισης αποτελεσματικότητας έλεγχος των συνόρων τους δεν κατορθώνουν να αποτρέψουν πλήρως την είσοδο, διαμονή ή εργασία αλλοδαπών, καθορίζουν, όμως, σε μεγάλο βαθμό την έκταση και το χαρακτήρα των μεταναστεύσεων. Αλλά και η ελεύθερη είσοδος σε μια χώρα δεν διαφυλάσσει από την περιθωριοποίηση στο βαθμό που οι πολιτικές των κρατών και των υπερεθνικών ενώσεων υψώνουν θεσμικά και φαντασιακά σύνορα αποκλείοντας

κάποιες κατηγορίες μεταναστών από την οικονομική, κοινωνική και πολιτική συμμετοχή και την κοινωνική κινητικότητα. Η παγκοσμιοποίηση, οι υπερεθνικές ενώσεις και η αύξηση των ροών ενδέχεται να εξαφανίζουν ή να καθιστούν πιο πορώδη κάποια σύνορα, την ίδια όμως ώρα χαράζουν και σκληραίνουν άλλα.²⁰ Οι μετανάστες από τη μεριά τους αναπτύσσουν και προσαρμόζουν τις στρατηγικές τους στις εκάστοτε συνθήκες προκειμένου να υπερβούν τα εδαφικά, θεσμικά και κοινωνικά σύνορα, εκμεταλλεύονται τα ρήγματα και τις αντιφάσεις των πολιτικών, και συχνά πετυχαίνουν το στόχο τους, εκκινούν ωστόσο από υποδεέστερη θέση, έχουν να αντιμετωπίσουν πολλαπλά εμπόδια και πληρώνουν δυσανάλογο τίμημα ακόμα και όταν κατορθώνουν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους με τη μετακίνησή τους.

Πολιτικοποίηση της μετανάστευσης: Τις πρώτες δεκαετίες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες αντιμετωπίζονταν από τους διεθνείς οργανισμούς και τις κυβερνήσεις ως διακριτές κατηγορίες μετακινούμενων.²¹ Με τη θεαματική αύξηση των προσφυγικών ροών από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου και τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, οι πρόσφυγες άρχισαν να συγχέονται στον πολιτικό λόγο και στα μέτρα των δυτικών κυβερνήσεων με τους μετανάστες και η πολιτική ασύλου βρέθηκε στο επίκεντρο των συζητήσεων περί μετανάστευσης και των μέτρων περιορισμού των εισροών. Οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται πλέον εν πολλοίς ως μεταμφιεσμένοι οικονομικοί μετανάστες.²²

Σε σύγκριση ωστόσο με τις αναπτυσσόμενες χώρες, οι ανεπτυγμένες έχουν δεχθεί πολύ μικρά ποσοστά προσφύγων τις τελευταίες δεκαετίες: το 2002 μόλις 21,9% των προσφύγων ζούσε στην Ευρώπη και 5,1% στη Βόρεια Αμερική, ενώ το 45,3% προσπαθούσε να επιβιώσει στην Ασία και το 22,2% στην Αφρική.²³ Οι σύγχρονοι πρόσφυγες των αναπτυσσόμενων χωρών –με λίγες εξαιρέσεις– παραμένουν στην ευρύτερη περιφέρειά τους.²⁴ Μετά το 1989 όμως, στην Ευρώπη, η όξυνση των εθνικιστικών και άλλων συγκρούσεων και οι διώξεις μειονοτήτων στις χώρες του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας προκάλεσαν εκ νέου σημαντικές προσφυγικές ροές. Στο διάστημα από το 1989 έως το 1998 περισσότερα από τέσσερα εκατομμύρια άτομα είχαν υποβάλει αιτήσεις ασύλου στη Δυτική Ευρώπη. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αφορμή για την όξυνση των ξενοφοβικών στάσεων και επιτάχυνε διαδικασίες αναθεώρησης συνταγμάτων, πολιτικών ασύλου και νόμων καθώς και την επιβολή ποικίλων περιοριστικών μέτρων.²⁵

Παράλληλα, αν και η είσοδος νέων αλλοδαπών εργατών στη Δυτική Ευρώπη είχε ήδη απαγορευτεί μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973-74, η εισροή μεταναστών δεν

σταμάτησε, έλαβε απλώς άλλη μορφή, κυρίως αυτή της οικογενειακής επανένωσης και δευτερευόντως της μετανάστευσης «χωρίς χαρτιά». Μετά την απαγόρευση αυτή, οι κυβερνήσεις και οι ήδη διαμένοντες στις ευρωπαϊκές χώρες μετανάστες άρχισαν σταδιακά να αντιλαμβάνονται ότι η εγκατάσταση των τελευταίων δεν ήταν ένα προσωρινό φαινόμενο. Ενώ, όμως, οι διαδικασίες διεύρυνσης της ΕΟΚ-ΕΕ και η διάδοση της ιδέας μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας βελτίωσαν την αντιμετώπιση των μεταναστών από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης, η συνειδητοποίηση της μονιμότητας της εγκατάστασης όσων προέρχονταν από χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, η οποία ολοκληρώθηκε σε μία περίοδο οικονομικής κρίσης, είχε αποτέλεσμα να καλλιεργηθεί μεγαλύτερη εκθρότητα απέναντί τους. Η εκθρότητα έναντι των αιτούντων άσυλο, των προσφύγων και ορισμένων μεταναστών αποτέλεσε κεντρικό άξονα του λόγου και της πολιτικής στρατηγικής των ακροδεξιών κομμάτων σε πολλές χώρες της Ευρώπης από τη δεκαετία του 1980 κι ύστερα.

Την ίδια περίπου εποχή, διεθνή γεγονότα και συγκρούσεις καθώς και η διάδοση θεωριών περί μιας «παγκόσμιας ισλαμικής συνωμοσίας» ή μιας «σύγκρουσης των πολιτισμών» όξυναν τις βαθιά ριζωμένες προκαταλήψεις εναντίον των μουσουλμάνων ιδίως μεταναστών σε πολλά μέρη του κόσμου και συνέβαλαν στον ακόμα μεγαλύτερο στιγματισμό και κοινωνικό αποκλεισμό τους.²⁶ Η εισροή και η παραμονή των μεταναστών μεταβλήθηκαν σε διακύβευμα και της εσωτερικής και της εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Στις αρχές του 21ου αιώνα, μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στις ΗΠΑ, τη Βρετανία και την Ισπανία, ο έλεγχος της μετανάστευσης συνδέθηκε ακόμα στενότερα με την εθνική ασφάλεια. Παρά την ύπαρξη και τη δράση μαχητικών αντιρατσιστικών κινημάτων, στοιχεία του λόγου των ακροδεξιών κομμάτων διαδόθηκαν σε ευρύτατα στρώματα του πληθυσμού και νομιμοποιήθηκαν –μερικώς τουλάχιστον– από αρκετά, λιγότερο ακραία, κόμματα, διευκολύνοντας την επιβολή μιας ακόμη πιο αυστηρής πολιτικής ελέγχου και καταστολής.

Πολιτική περιορισμού της παράτυπης μετανάστευσης: Η απαγόρευση της νόμιμης εισροής μεταναστών και η εντατικοποίηση των ελέγχων υποχρέωσε εκείνους που ήταν εξαναγκασμένοι να μετακινηθούν, αλλά και όσους είχαν ισχυρά κίνητρα να μεταναστεύσουν, να ακολουθήσουν την οδό της παράτυπης εισόδου, διαμονής ή εργασίας στα κράτη υποδοχής. Τα ανεπτυγμένα κράτη απάντησαν με πρόσθετα μέτρα περιορισμού της μη κανονικής μετακίνησης και καταστολής των παράτυπων μεταναστών. Τα περιοριστικά μέτρα επιβαρύνουν το βαλάντιο όσων μετακινούνται, οδηγούν στην απαξίωση της αξιοπρέπειάς τους και επιφέρουν το θάνατο πολλών. Το κόστος τους αποδεικνύεται όμως βαρύ και για τις

οικονομίες των κρατών υποδοχής. Το κόστος του ελέγχου των συνόρων, της έκδοσης βίζας και αδειών παραμονής και εργασίας, της δίωξης, της κράτησης, της απέλασης, του ελέγχου των αιτήσεων ασύλου, κ.ά., ανέρχεται στα 25 πλουσιότερα κράτη σε 25-30 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως.²⁷ Πέρα από το δυσθεώρητο ύψος των εξόδων, οι περισσότεροι ειδικοί συμφωνούν πλέον ότι η περιοριστική και κατασταλτική πολιτική των κρατών δεν έχει την αναμενόμενη αποτελεσματικότητα και ότι η κατάσταση της έγκειται κυρίως στη συμβολική της σημασία στην εικόνα που διαμορφώνει το κοινό για τις ελεγκτικές ικανότητες των κυβερνήσεων. Η ορατότητα της περιοριστικής πολιτικής επιτρέπει δηλαδή στις κυβερνήσεις να αναπτύσσουν μια ρητορική ελέγχου διατηρώντας τις πλαινές πόρτες ανοικτές για τις εισροές. Το συχνά παρατηρούμενο χάσμα μεταξύ των διακηρυγμένων και των αφανών στόχων, μεταξύ των επιδιώξεων και των αποτελεσμάτων των κρατικών πολιτικών, καθίσταται έτσι λειτουργικό: από τη μια, οι ανάγκες της αγοράς εργασίας ικανοποιούνται με τη νόμιμη και την παράτυπη μετανάστευση. Από την άλλη, οι κυβερνήσεις εμφανίζονται να αποθαρρύνουν ρητά και έμπρακτα την είσοδο μεταναστών αποφεύγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να επιβαρυνθούν με το πολιτικό κόστος της εισροής αλλοδαπών εργατών.²⁸ Σε μια εποχή λοιπόν που τα αίτια που ωθούν τους μετανάστες να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους αποκτούν αυξημένη βαρύτητα και τα κίνητρα που τους ελκύουν προς τις χώρες υποδοχής παραμένουν ισχυρά, οι κυβερνήσεις εξακολουθούν να παίζουν ένα βαρύνοντα ρόλο στη μετανάστευση περιορίζοντας και ρυθμίζοντας την είσοδο αλλοδαπών στην επικράτειά τους, χωρίς να γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι ταυτόχρονα διευκολύνουν, επιτρέπουν ή ανέχονται κάποιες μορφές εισροών.²⁹

Από τα κράτη στις περιφερειακές ενώσεις: Στην Ευρώπη, αλλά και σε άλλες ηπείρους, σημαντικό μέρος της μεταναστευτικής πολιτικής τείνει να μεταφερθεί από το εθνικό σε ένα ευρύτερο περιφερειακό επίπεδο. Στην ΕΕ οι συνθήκες του Σένγκεν και του Μάαστριχτ, η θέσπιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των ατόμων, τα αυξανόμενα μέτρα επιτήρησης των κοινών εξωτερικών συνόρων, η κοινή αντιμετώπιση της ασφάλειας και των πολιτών τρίτων χωρών προετοίμασαν το έδαφος για τη –μερική τουλάχιστον– χάραξη, από το 2004, της πολιτικής και σε αυτό τον τομέα από τα υπερεθνικά της όργανα. Τα σύνορα, και μαζί με αυτά εν μέρει και τα όρια του ανήκειν, έχουν μετατοπιστεί από το εθνικό στο περιφερειακό επίπεδο, υψώνοντας τείχη γύρω από το «ευρωπαϊκό κάστρο». Και στο εσωτερικό της ΕΕ θεσμικά και φαντασιακά τείχη υψώνουν εμπόδια στην ενσωμάτωση των μεταναστών από χώρες που δεν είναι κράτη-μέλη της ΕΕ: οι εγκατεστημένοι από παλιά μετανάστες που δεν είναι

πολίτες κράτους-μέλους της ΕΕ, παρότι απολαμβάνουν –τυπικά τουλάχιστον– πολλά κοινωνικά, και σε ορισμένα κράτη και πολιτικά, δικαιώματα, γνώρισαν μεταπολεμικά διακρίσεις και αποκλεισμούς σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τους ξένους εργάτες που προέρχονταν από ευρωπαϊκά κράτη. Εξάλλου, παρά τα πρόσφατα μέτρα ένταξης και τις οδηγίες εναντίον των διακρίσεων, εξακολουθούν να μην έχουν τα ίδια προνόμια με τους τελευταίους ούτε τις ίδιες πιθανότητες κοινωνικής ανόδου.³⁰

Η προώθηση της διεθνούς συνεργασίας: Η μεταπολεμική μετανάστευση συντελέστηκε σε μια περίοδο όπου, αφενός, το διεθνές δίκαιο επεκτεινόταν ολοένα και περισσότερο, η οικονομία διεθνοποιούνταν εντατικότερα και οι διμερείς κρατικές συμφωνίες ήταν διαδεδομένες, και, αφετέρου, το κράτος γινόταν ολοένα και πιο παρεμβατικό. Οι διεθνείς οικονομικοί, πολιτικοί και στρατιωτικοί οργανισμοί που αποτέλεσαν, υπό την αιγίδα των ΗΠΑ, το οργανωτικό πλαίσιο της φιλελεύθερης μεταπολεμικής διεθνούς τάξεως, παρενέβησαν εξ αρχής και με ποικίλους τρόπους στη ρύθμιση των προσφυγικών και των μεταναστευτικών ροών.³¹ Παράλληλα, κατά τις περισσότερες μεταπολεμικές μεταναστεύσεις έως το 1973-1974, οι αρχικοί μετανάστες μετακινούνταν στην πλειονότητά τους μετά την υπογραφή διμερών συμφωνιών ανάμεσα στις χώρες καταγωγής τους και στα κράτη υποδοχής. Ωστόσο, παρά την ίδρυση εξειδικευμένων διεθνών οργανισμών, την ανάπτυξη ενός διακρατικού θεσμικού πλαισίου και την προώθηση σχετικών οδηγιών, δεν έχει θεσπιστεί μέχρι σήμερα ένα διεθνές καθεστώς ρύθμισης της κινητικότητας της εργασίας.

Σταδιακά πάντως, με την εναργέστερη κατανόηση από τις σημερινές κυβερνήσεις ότι οι διεθνείς μετακινήσεις δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν μεμονωμένα από τα εθνικά κράτη, σημειώνεται μετατόπιση προς τη διεθνή συνεργασία για τη ρύθμιση της μετανάστευσης. Οι διεθνείς οργανισμοί αναγνωρίζουν ότι στο σύγχρονο κόσμο η κινητικότητα είναι αναπόφευκτη και υπογραμμίζουν τα οφέλη των ρυθμισμένων ροών και τους κινδύνους των παράτυπων μετακινήσεων. Υιοθετούν βαθμιαία τις απόψεις έγκυρων αναλυτών σύμφωνα με τις οποίες είναι πιο ρεαλιστικό να προωθηθούν πολιτικές που ενθαρρύνουν τα επιθυμητά χαρακτηριστικά της μετανάστευσης παρά να επιχειρηθεί να αντιμετωπιστούν οι αρνητικές της συνέπειες.³²

Πρόσφατα οι διεθνείς οργανισμοί διερευνούν εντατικά το ρόλο των διακρατικών σχέσεων στη ρύθμιση των μετακινήσεων και τη σχέση της μετανάστευσης με την αναπτυξιακή πολιτική, το διεθνές εμπόριο και την παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Προβάλλονται έτσι συστηματικά η αναγκαιότητα της συνεργασίας κρατών αποστολής και υποδοχής, τα οφέλη της μετανάστευσης για την ανάπτυξη των χωρών αποστολής μέσω της μεταβίβασης

εμβασμάτων, επενδύσεων, γνώσεων και δεξιοτήτων και μελετώνται οι ποικίλες διασυνδέσεις των πληθυσμιακών μετακινήσεων με τους μετασχηματισμούς της παγκόσμιας οικονομίας.³³ Ο διάλογος στους διεθνείς οργανισμούς εστιάζει ταυτόχρονα στον έλεγχο των πληθυσμιακών ροών και στην πρόληψη της μη κανονικής εισόδου μεταναστών. Προτείνεται κυρίως η επαναθέσπιση προγραμμάτων νόμιμων μετακινήσεων, ιδίως για τομείς όπου η ζήτηση είναι συστημική, η καθιέρωση μορφών προσωρινής ή κυκλικής μετανάστευσης με την ταυτόχρονη ανεύρεση τρόπων μεταφοράς των κοινωνικών ασφαλίσεων και το σχεδιασμό μέτρων ενθάρρυνσης της παλιννόστησης.³⁴ Με τη θέσπιση προγραμμάτων προσωρινής μετανάστευσης υποστηρίζεται ότι θα μειωθεί η παράτυπη μετανάστευση με τη διάνοιξη νόμιμων οδών μετακίνησης και απόκτησης εισοδήματος και ότι θα επωφεληθούν όλα τα εμπλεκόμενα μέρη: τα κράτη υποδοχής και αποστολής, αλλά και οι ίδιοι οι μετανάστες. Η αποτελεσματική διεθνής συνεργασία στον έλεγχο της παράτυπης μετανάστευσης προϋποθέτει ωστόσο μέτρα που αντιβαίνουν σε άλλες πολιτικές επιλογές των διεθνών οργανισμών (όπως είναι ο έλεγχος της αγοράς εργασίας, η μείωση των κερδών κάποιων οικονομικών ή κοινωνικών ομάδων από την παράτυπη μετανάστευση, η ριζικότερη αναθεώρηση της νεοφιλελεύθερης κατεύθυνσης και η αλλαγή της πολιτικής ρητορείας των ισχυρών κρατών) δυσχεραίνοντας την ουσιαστική προώθησή της.³⁵

Στα διεθνή φόρα τέλος μεταβάλλονται βαθμιαία και οι αντιλήψεις περί ενσωμάτωσης. Διαμορφώνονται προσεγγίσεις της ένταξης οι οποίες δεν προαπαιτούν τη μόνιμη εγκατάσταση. Διερευνώνται σταδιακές μορφές απόκτησης δικαιωμάτων που αποφεύγουν τη διχοτομική λογική της ενσωμάτωσης ή του αποκλεισμού και ανορθόδοξες μορφές της ιδιότητας του πολίτη. Με την προτεινόμενη διαφοροποιημένη κατανομή πολιτικών, αστικών και κοινωνικών δικαιωμάτων αποσυνδέονται στοιχεία που θεωρούνταν μέχρι σήμερα συστατικά της ιδιότητας του πολίτη και προωθείται η θέσπιση μορφών διαβαθμισμένης συμμετοχής στη ζωή των χωρών υποδοχής.³⁶

ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Πολλαπλασιασμός των τόπων αποστολής και υποδοχής: Έως πρόσφατα οι διεθνείς μεταναστευτικές ροές είχαν συνήθως συγκεκριμένες αφετηρίες και καθορισμένες κατευθύνσεις. Βάσει των διαθέσιμων στοιχείων, εδώ και 50 μόλις χρόνια τα κράτη υποδοχής περιορίζονταν σε λίγες οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, ενώ τα περισσότερα κράτη αποστολής βρίσκονταν στην Ευρώπη.³⁷ Η εντεινόμενη οικονομική παγκοσμιοποίηση, οι πολιτικές ανατροπές του 1989-1991, η μεταβολή της πολιτικής των κρατών, η στιγμιαία σχεδόν εξάπλωση των

πληροφοριών καθώς και η σχετικά χαμηλή τιμή και η ταχύτητα των μετακινήσεων μείωσαν σταδιακά τη σημασία παλαιότερων μορφών μετανάστευσης που σχετίζονταν με αποικιακούς δεσμούς ή διακρατικές συμφωνίες.

Εδώ και μερικές δεκαετίες έχουν αυξηθεί οι τόποι αποστολής, διέλευσης και υποδοχής, πολλά κράτη αποστολής μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής, πολλά κράτη είναι ταυτόχρονα τόποι αποστολής και υποδοχής μεταναστών και οι ροές είναι πιο παγκοσμιοποιημένες και ετερογενείς. Στην Ευρώπη ενδεικτικό της παγκοσμιοποίησης των ροών κατά την τελευταία εικοσαετία είναι το παράδειγμα των κρατών του Νότου και αρκετών πρώην σοσιαλιστικών χωρών που μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Διεθνώς είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ο αριθμός των κρατών που απασχολούν επίσημα ξένους εργάτες αυξήθηκε από 42 το 1970 σε 90 το 1990, ενώ κατά τη δεκαετία του 1990 περισσότερα από 100 κράτη ψήφισαν νόμους για τη μετανάστευση ή υπέγραψαν συναφείς διακρατικές συμφωνίες.³⁸ Ωστόσο, παρά το ότι η μεταναστευτική γεωγραφία γίνεται πιο ποικίλη και ετερογενής, ένα εξαιρετικά σημαντικό μέρος των μετακινήσεων εξακολουθεί να συντελείται στο εσωτερικό μακρο-περιφερειών.³⁹

Κοινωνική διαφοροποίηση των μεταναστευτικών ροών: Η πετρελαϊκή κρίση του 1973-1974 πυροδότησε την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας με την αυξανόμενη εξαγωγή κεφαλαίων από τις ανεπτυγμένες χώρες, την εγκατάσταση βιομηχανιών επιλεκτικά σε ορισμένα αναπτυσσόμενα κράτη, την επιβολή ενός νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας και την περαιτέρω διεθνοποίηση της παραγωγής, του κεφαλαίου και των συναλλαγών. Σε πολλά ανεπτυγμένα κράτη ο ανεπίσημος τομέας της οικονομίας εξελίχθηκε σε μηχανισμό ανταγωνιστικότητας, οι σχέσεις μεταξύ επίσημου και ανεπίσημου τομέα της οικονομίας έγιναν πιο περίπλοκες και ολοένα και περισσότεροι εργαζόμενοι εξαναγκάστηκαν να απασχοληθούν σε μορφές προσωρινής και επισφαλούς εργασίας. Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με την τελευταία «τεχνολογική επανάσταση» της μικροηλεκτρονικής, οδήγησαν στην αυξανόμενη ζήτηση και διεθνή κινητικότητα τόσο των υψηλά εξειδικευμένων όσο και των ανειδίκευτων που εντάσσονται στον επεκτεινόμενο τριτογενή τομέα, ενώ μείωσαν δραστικά τις ανάγκες σε ανειδίκευτους βιομηχανικούς εργάτες στη Δύση. Οι μεταβολές αυτές επέτειναν περαιτέρω την πόλωση της αγοράς εργασίας σε διεθνές και σε εθνικό επίπεδο και ευνόησαν την αύξηση της παράνομης ή ανεπίσημης απασχόλησης γηγενών και αλλοδαπών.⁴⁰

Ταυτόχρονα, η βελτίωση του μορφωτικού και του βιοτικού επιπέδου και οι αυξανόμενες προσδοκίες των εργαζόμενων στις ανεπτυγμένες χώρες, αποτρέπουν την

πλειονότητά τους από την εργασία σε χαμηλά αμειβόμενες, σκληρές και ανθυγιεινές ανειδίκευτες εργασίες που δεν εξέλειπαν με την αυτοματοποίηση της παραγωγής. Έτσι, την ώρα που η απασχόληση στην αγροτική παραγωγή και οι επίσημες μορφές εργασίας στις δημογραφικά ανθηρές αναπτυσσόμενες χώρες μειώνονται, η ζήτηση ανειδίκευτων σε συγκεκριμένους τομείς απασχόλησης, ιδίως σε αυτούς που δεν μπορούν να μεταφερθούν σε άλλη χώρα (οικοδομές, εστίαση και τουρισμός, οικιακή εργασία, κ.ά.), στις δημογραφικά φθίνουσες ανεπτυγμένες χώρες παραμένει σταθερή. Επειδή η ζήτηση εργατικών χεριών στην κατώτατη βαθμίδα της αγοράς εργασίας των ανεπτυγμένων χωρών είναι δομική, όταν εξαντλείται μια ομάδα που την καταλαμβάνει (αγρότες, γυναίκες, Ευρωπαίοι μετανάστες, μη δυτικοί νόμιμοι μετανάστες κ.ά.) ή βελτιώνει τη θέση της και αποκτά κάποια δικαιώματα, (άδεια εργασίας ή ιθαγένεια), αναζητείται άλλη, προκειμένου να εξακολουθήσει να υπάρχει προσφορά άφθονης φτηνής εργατικής δύναμης, η οποία να μπορεί να εισέρχεται και να εξέρχεται από την παραγωγική διαδικασία ανάλογα με τις διακυμάνσεις της οικονομίας.⁴¹

Λόγω των μετασχηματισμών της παγκόσμιας και των τοπικών οικονομιών, ένα ιδιαίτερα μεγάλο μέρος των μετακινήσεων ανειδίκευτων σημειώνεται στο εσωτερικό μακρο-περιφερειών από τη μια αναπτυσσόμενη χώρα στην άλλη, προς τα κράτη όπου διαμορφώνεται ζήτηση στην αγροτική παραγωγή, την αλιεία, την εξόρυξη και τη βιομηχανία. Έτσι, για παράδειγμα, η Ασία κατά τις τελευταίες δυο δεκαετίες παρουσιάζει πρωτόγνωρα ποσοστά διεθνών μεταναστεύσεων στο εσωτερικό της που οφείλονται στην άνιση ανάπτυξη των κρατών της περιοχής, στην εισροή ξένων επενδύσεων και στην εγκατάσταση βιομηχανιών προσανατολισμένων στην παραγωγή προϊόντων προς εξαγωγή σε επιλεγμένα μέρη: το 2000 το ένα τέταρτο των διεθνών μεταναστών κινούνταν στο εσωτερικό της ασιατικής ηπείρου. Στις πετρελαιοπαραγωγές χώρες του Κόλπου ειδικότερα, περισσότερο από το 40% της εργατικής δύναμης αποτελείται από μετανάστες.⁴²

Την ίδια στιγμή, η ζήτηση ατόμων με υψηλά μορφωτικά, επαγγελματικά και διοικητικά προσόντα αυξάνεται επιφέροντας τη χαλάρωση των μεταναστευτικών περιορισμών για αυτήν την κατηγορία εργαζομένων και προκαλώντας διεθνή ανταγωνισμό για την προσέλκυσή τους. Οι υψηλά εξειδικευμένοι μετακινούνται στην πλειονότητά τους προς ή ανάμεσα στα ανεπτυγμένα κράτη. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οι παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών του Νέου Κόσμου είχαν ήδη μεταβάλει την πολιτική τους με τη μείωση του ποσοστού της οικογενειακής επανένωσης στις νόμιμες εισροές και την αντίστοιχη διόγκωση του αριθμού των υψηλά εξειδικευμένων

πληροφοριών καθώς και η σχετικά χαμηλή τιμή και η ταχύτητα των μετακινήσεων μείωσαν σταδιακά τη σημασία παλαιότερων μορφών μετανάστευσης που σχετίζονταν με αποικιακούς δεσμούς ή διακρατικές συμφωνίες.

Εδώ και μερικές δεκαετίες έχουν αυξηθεί οι τόποι αποστολής, διέλευσης και υποδοχής, πολλά κράτη αποστολής μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής, πολλά κράτη είναι ταυτόχρονα τόποι αποστολής και υποδοχής μεταναστών και οι ροές είναι πιο παγκοσμιοποιημένες και ετερογενείς. Στην Ευρώπη ενδεικτικό της παγκοσμιοποίησης των ροών κατά την τελευταία εικοσαετία είναι το παράδειγμα των κρατών του Νότου και αρκετών πρώην σοσιαλιστικών χωρών που μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Διεθνώς είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ο αριθμός των κρατών που απασχολούν επίσημα ξένους εργάτες αυξήθηκε από 42 το 1970 σε 90 το 1990, ενώ κατά τη δεκαετία του 1990 περισσότερα από 100 κράτη ψήφισαν νόμους για τη μετανάστευση ή υπέγραψαν συναφείς διακρατικές συμφωνίες.³⁸ Ωστόσο, παρά το ότι η μεταναστευτική γεωγραφία γίνεται πιο ποικίλη και ετερογενής, ένα εξαιρετικά σημαντικό μέρος των μετακινήσεων εξακολουθεί να συντελείται στο εσωτερικό μακρο-περιφερειών.³⁹

Κοινωνική διαφοροποίηση των μεταναστευτικών ροών: Η πετρελαϊκή κρίση του 1973-1974 πυροδότησε την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας με την αυξανόμενη εξαγωγή κεφαλαίων από τις ανεπτυγμένες χώρες, την εγκατάσταση βιομηχανιών επιλεκτικά σε ορισμένα αναπτυσσόμενα κράτη, την επιβολή ενός νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας και την περαιτέρω διεθνοποίηση της παραγωγής, του κεφαλαίου και των συναλλαγών. Σε πολλά ανεπτυγμένα κράτη ο ανεπίσημος τομέας της οικονομίας εξελίχθηκε σε μηχανισμό ανταγωνιστικότητας, οι σχέσεις μεταξύ επίσημου και ανεπίσημου τομέα της οικονομίας έγιναν πιο περίπλοκες και ολοένα και περισσότεροι εργαζόμενοι εξαναγκάστηκαν να απασχοληθούν σε μορφές προσωρινής και επισφαλούς εργασίας. Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με την τελευταία «τεχνολογική επανάσταση» της μικροηλεκτρονικής, οδήγησαν στην αυξανόμενη ζήτηση και διεθνή κινητικότητα τόσο των υψηλά εξειδικευμένων όσο και των ανειδίκευτων που εντάσσονται στον επεκτεινόμενο τριτογενή τομέα, ενώ μείωσαν δραστικά τις ανάγκες σε ανειδίκευτους βιομηχανικούς εργάτες στη Δύση. Οι μεταβολές αυτές επέτειναν περαιτέρω την πόλωση της αγοράς εργασίας σε διεθνές και σε εθνικό επίπεδο και ευνόησαν την αύξηση της παράνομης ή ανεπίσημης απασχόλησης γηγενών και αλλοδαπών.⁴⁰

Ταυτόχρονα, η βελτίωση του μορφωτικού και του βιοτικού επιπέδου και οι αυξανόμενες προσδοκίες των εργαζόμενων στις ανεπτυγμένες χώρες, αποτρέπουν την

πλειονότητά τους από την εργασία σε χαμηλά αμειβόμενες, σκληρές και ανθυγιεινές ανειδίκευτες εργασίες που δεν εξέλειπαν με την αυτοματοποίηση της παραγωγής. Έτσι, την ώρα που η απασχόληση στην αγροτική παραγωγή και οι επίσημες μορφές εργασίας στις δημογραφικά ανθηρές αναπτυσσόμενες χώρες μειώνονται, η ζήτηση ανειδίκευτων σε συγκεκριμένους τομείς απασχόλησης, ιδίως σε αυτούς που δεν μπορούν να μεταφερθούν σε άλλη χώρα (οικοδομές, εστίαση και τουρισμός, οικιακή εργασία, κ.ά.), στις δημογραφικά φθίνουσες ανεπτυγμένες χώρες παραμένει σταθερή. Επειδή η ζήτηση εργατικών χεριών στην κατώτατη βαθμίδα της αγοράς εργασίας των ανεπτυγμένων χωρών είναι δομική, όταν εξαντλείται μια ομάδα που την καταλαμβάνει (αγρότες, γυναίκες, Ευρωπαίοι μετανάστες, μη δυτικοί νόμιμοι μετανάστες κ.ά.) ή βελτιώνει τη θέση της και αποκτά κάποια δικαιώματα, (άδεια εργασίας ή ιθαγένεια), αναζητείται άλλη, προκειμένου να εξακολουθήσει να υπάρχει προσφορά άφθονης φτηνής εργατικής δύναμης, η οποία να μπορεί να εισέρχεται και να εξέρχεται από την παραγωγική διαδικασία ανάλογα με τις διακυμάνσεις της οικονομίας.⁴¹

Λόγω των μετασχηματισμών της παγκόσμιας και των τοπικών οικονομιών, ένα ιδιαίτερα μεγάλο μέρος των μετακινήσεων ανειδίκευτων σημειώνεται στο εσωτερικό μακρο-περιφερειών από τη μια αναπτυσσόμενη χώρα στην άλλη, προς τα κράτη όπου διαμορφώνεται ζήτηση στην αγροτική παραγωγή, την αλιεία, την εξόρυξη και τη βιομηχανία. Έτσι, για παράδειγμα, η Ασία κατά τις τελευταίες δυο δεκαετίες παρουσιάζει πρωτόγνωρα ποσοστά διεθνών μεταναστεύσεων στο εσωτερικό της που οφείλονται στην άνιση ανάπτυξη των κρατών της περιοχής, στην εισροή ξένων επενδύσεων και στην εγκατάσταση βιομηχανιών προσανατολισμένων στην παραγωγή προϊόντων προς εξαγωγή σε επιλεγμένα μέρη: το 2000 το ένα τέταρτο των διεθνών μεταναστών κινούνταν στο εσωτερικό της ασιατικής ηπείρου. Στις πετρελαιοπαραγωγές χώρες του Κόλπου ειδικότερα, περισσότερο από το 40% της εργατικής δύναμης αποτελείται από μετανάστες.⁴²

Την ίδια στιγμή, η ζήτηση ατόμων με υψηλά μορφωτικά, επαγγελματικά και διοικητικά προσόντα αυξάνεται επιφέροντας τη χαλάρωση των μεταναστευτικών περιορισμών για αυτήν την κατηγορία εργαζομένων και προκαλώντας διεθνή ανταγωνισμό για την προσέλκυσή τους. Οι υψηλά εξειδικευμένοι μετακινούνται στην πλειονότητά τους προς ή ανάμεσα στα ανεπτυγμένα κράτη. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οι παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών του Νέου Κόσμου είχαν ήδη μεταβάλει την πολιτική τους με τη μείωση του ποσοστού της οικογενειακής επανένωσης στις νόμιμες εισροές και την αντίστοιχη διόγκωση του αριθμού των υψηλά εξειδικευμένων